

Zárójelentés

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Sáros és Somogy vármegyék 2008-2012 (K73695. szám)

A magyar medievisztika egyik kiemelt feladata, hogy folytatódjon Györffy György monumentális kézikönyvsorozata: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. A pályázat a sorozat folytatásához Sáros és Somogy anyagának feldolgozásához és publikálásra való előkészítéséhez kért négy éves anyagi támogatást.

A két megye anyagának feldolgozásával megbízott Nógrády Árpád Györffy György bevált adatközlési módszerét követve teljesítette feladatát. A pályázatban leírt munkamenetet követve mindenekelőtt jegyzéket készített előbb a Sáros, majd a Somogy megyei cédulaanyagról (2008: Sáros: 1486 egység, 1211 településtörténeti adat; 2010: Somogy 2742 egység, 2465 településtörténeti adat), majd ezek alapján egyfajta megyei okmány- és adattárakat állított össze, melyeket munkája során folyamatosan javított, kiegészített és bővített. – Az így elkészített okmány- és adattár segítségével kezdte meg először Sáros megye korai helységekének összeállítását.

A feldolgozás kizárólag teljes forrásszövegek alapján történt. Az 1950-es években készült eredeti cédulaanyagból Nógrády pusztán a levéltári jelzeteket valamint a könyvészeti adatokat használta. Kiadott anyagnál az eredetiből történő ellenőrzést, Györffyt követve, szinte mindig elvégezte. Ez alól a Monumenta Ecclesie Strigoniensis kötetei, az Anjoukori Okmánytár, a Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I-II kötetei mellett Borsa Iván Somogy megyei tárgyú oklevélközlései jelentettek kivételt.) A munkát lassította, hogy a feldolgozás szempontjából legértékesebb részletek, a határjárások, a Fejér-féle okmánykiadásokból valamint Wagnernél igen gyakran hiányoztak.

Az adattár a munkálatok alatt folyamatosan bővült. Míg a „*Helynévtár*” 2010-ben 247 egységből állt, a munka végére 392 birtokot és települést számlált. A jelentős bővülés elsősorban abból, a Györffy György által is alkalmazott eljárásból adódott, hogy ahol indokoltnak látszott messze túllépett az adatgyűjtés felső korszakhatárának tekintett 1332. éven és a munka során igen sok (későbbi) Anjou- és Zsigmond-kori forrást is felhasznált. Elsősorban osztálylevelek, határjárások, családi birtokpercek adatai bővítették az adattárt.

(Az eljárás helyességét, sőt egyedül üdvözítő voltát, e helyütt alighanem elegendő két rövid példával a Sáros megyei anyagból kiragadott Sükösdföldje és Hercegfalva esetével illusztrálni. Sükösdföldje először 1349-ben bukkan fel, vagyis az 1332. évi korszakhatár szigorú betartása mellett nem kellene az adattal foglalkozni. Csakhogy egykori birtokosa Sükösd (*Syxtus*) Uza nevű testvérével együtt az anyagban már az 1320-as években szerepel, Gyepes nevű apjukat pedig, pontosan nem lokalizálható földje felével együtt 1283-ban nemesítette meg IV. László. E Gyepes birtokát *Gyepesháza* néven - de nem jelölve, hol fekszik - 1321-ben említik, ekkor Gyepes fia Herceg nevű rokonuknak hasítanak ki belőle egy 43 holdas kúriát és egy nagy, feltörésre váró részt. Mivel Sükösdföldje határát 1349-ben pontosan leírják, tudjuk, hogy Kisszebennel szemben, a Tárca jobb partján terült el. A Gyepesre és utódairól fennmaradt adatok alapján pedig az is egyértelmű, hogy Gyepesháza részben megfelel a későbbi Sükösdföldjének, a Gyepes-fiak Herceg nevű rokonának birtokosztállyal 1321-ben juttatott rész pedig az egykori Gyepesháza másik „fele”: a jelen ismereink szerint először 1368-ban felbukkanó Hercegfalva! Mivel Sükösd halála után birtokát Kisszeben városa kapta meg az adat révén immár az is világos, hogy Kisszeben eredetileg csak a Tárca bal partján terült el, a város határának jobb parti részét, az egykori Gyepesházából született Sükösdföldjét pedig a 14. század közepén szerezte meg. – Adattárunk tehát egyetlen 1349. évi jó oklevél révén egyrészt két újabb településsel bővült (Hercegfalva, Sükösdföldje), másrészt pontosan lokalizálhatóvá tette az Árpád-kori Gyepesházát, továbbá kiderült belőle, hogy mi történt a birtokkal, végül megvilágította Kisszeben város területi alakulásának egyik fontos kérdését.)

A bővülés másik, az előzőhöz képest jóval kisebb terjedelmi többletet generáló – ugyanakkor a térképi ábrázolás miatt elengedhetetlen – oka az volt, hogy Nógrády az adattár településtörténeti részébe, mintegy záróadatként, a települések nagyságának (és

jelentőségének) érzékeltetéséhez viszonyítási jelleggel felvette a megyéről fennmaradt első adóösszeírás, a magyar viszonylatban korainak számító 1427. évi kamarahaszna-jegyzékének adatait.

Adattári részek és a feldolgozás módja

A Sáros megyei anyag feldolgozása során Nógrádyban fokozatosan alakult ki az a felismerés, hogy a megye, lényegében birtok- és településtörténeti adattárát két másik egységgel: a megye korai domborzati- és vízrajzi viszonyait és növényzetét valamint a megye úthálózatát bemutató adattárakkal kell kiegészíteni. Ezek segítségével azután, amennyire csak lehet, az egykori birtok- és településstruktúrát, valamint az úthálózatot kell minél részletesebben rekonstruálni kell, és a természetföldrajzi viszonyokat (kivált a vízrajzi adatokat) is meg kell kísérelni fokozottabban szemmel követni.

Birtok- és településtörténeti rész

A feldolgozás Györffy György módszerét követi néhány eltéréssel: 1.) A határjárásokat, a történeti földrajz legfontosabb forrásait a szokásos rövidítésekkel, de lényegében teljes szöveggel közölte. 2.) A latin nyelvű forrásközlésben a település nevének és jellegének (falu, birtok stb.) feltüntetésén túl jobbra a vonatkozó teljes forrásrészt hozta (kivéve, ha a település határjárásban vagy névalakban fordul elő). A szöveget igyekezte nem átalakítani, a nominativusra való redukálást lehetőség szerint mellőzte. 3.) A 14. század elejétől megszorodó hitbér, jegyajándék és leánynegyed-ügyeket, mivel birtoklástörténeti szempontból elsőrangú források, a korábbi gyakorlattal szemben egyesével és nem bokrosítva közölte a magyar nyelvű részben. 5.) Az adatokat 1332-ig napi dátummal és az oklevél kibocsátójának feltüntetése mellett közölte, és amennyiben szükséges – elsősorban határjárások és birtokosztályok esetén – kapcsos zárójelben utalt az oklevél tárgyára is.

Példa:

Hedrikfalva

1320. II. 21.: CeScep.: [divisio p-um f-i quondam mgr-i Ben-i f-i Merse] v-m *Herrici!* (DL 70151., !F VIII/2. 271-273., RDES II. 527., A-k V. 705.)

Kovak

1329. I. 14.: CeScep: [m-e p-is Heymborch] vergit usque ad m-as c-is Joseph de *Quoak* (A II. 383., DF 244314., A-k XIII. 30.);

Domborzati viszonyok és vízrajz

Az adattári részben a domborzati, ill. vízrajzi elem neve után mindig közölte, hogy a forrásokban milyen latin terminussal szerepel. A jelzetek közül csak a ténylegesen használt forrást idézte, az adat teljes jelzetsorát azonban már nem közölte. Ugyanakkor a szöveg magyarázó részében mindig közölte, hogy mely birtok vagy település határában, illetve határjárása során említik, így a birtoknál/ településnél minden jelzet megtalálható.

Ahorn (mons) – **1366:** [m-e silve nigre [Lagnó]] ver. Mer. quendam altum montem *Ahorn* alio nom. *Jawrhege* dictum (DF 262702.) Hegy Lagnó határának D-i részén. Minden valószínűség szerint a *Kurčínska Magurának* (893 m) felel meg.

Kabalafő (mons) **1329/335:** [m-e p-is Kurima et Dubina] venit ad quendam montem *Kabalafey* nom. (A II. 388-389.) – Kurima K-i határában említik 1329-ben. A mai *Kobyl'ovec* (369 m) látszik azonosíthatónak.

Borkút (*Borkút pataka* – puteus, rivulus) - **1261:** [m- v-e S. Lad-i] prima meta incipit in fl-o Taarcha ab Or-e in ponte, et ibi exit ad Scylospotok, ibique eundo superius pervenit ad puteum *Burcut;* (W VIII. 11.); **+1285:** [m-e

v-e Sogar etc.] cadit ad !Borbuthpotoka nom.; et inferius procedens cadit ad fl. Tarcha (DL 105230.) – **Sz:** Forrás a Tárca jobb partján Enyickével szemben. 1261-ben Szenlászló határában, 1285-ben Sóvár határleírásában Berkusláza után említik. A Zsigmond-kortól forrásvidéke Szentlászló faluval együtt Eperjesé lett, ettől kezdve a város ismert savanyú vize.

Croz (fluvius) – 1316: [m-e t-e Kohak] prima eius meta est ubi de dicta villa eidem Joseph donata exit fluvius Croz nuncupatus et intrat aquam Tarcze (RDES II. 240.) – Kovak föld K-i határában említik. A Tárca jobb parti mellékvize lehetett Berzevicével szemközt. A mai *Požiarovec* patakkal látszik azonosíthatónak.

Úthálózat

A megye teljes úthálózatát rekonstruálta lényegében a Zsigmond korig. Minden út, minden egyes (1332 utáni) előfurdulásának regisztrálására azonban nem törekedett. alapesetben az utakat települések szerint hozta. Amennyiben az útnak saját neve volt, akkor e megkülönböztető név alatt szerepel, és a településeknél, amelyek között bizonyíthatóan futott csak utalóval jelezte.

pl.:

Asgút-Töltszék → *A régi szláv út, Tót út*

A régi szláv út vagy Tót út (via) – **1319:** [m-e p-is Agut] fl. Asgut et in eodem fl-o descendit ad molendinum Georgii ... et circa idem molendinum de eodem fl-o exit ad partem dexteram, ad antiquam viam Sclavorum et in eadem via tendens ver. Occ. (DL 104091.); **1326:** [m-e dimidietatis p-is Asguth] ad plagam Occ. ad quandam viam Thouthuth voc. (DF 228439.) – **Sz:** Az Asgút „folyó” a mai *Dlhy-potok*kal azonosítható ezért a régi *Szláv út* vagy másik nevén *Tót út* valószínűleg egy Töltszék felől Asgúton és a két Komlóson át Hanusfalvára, illetve Girált érintésével Bártfára tartó régi út lehet.

Jakoris – Kiszeben (via magna)

1322: [m-e v-e Wyfolu] ver. Mer. per magnam viam ... descendendo per eandem viam ... per bonum spatium ... pervenit ad t-m populorum de Zyben et circa viam sunt 2 m-e, una de Wyfolu et alia populorum de Zeben et sic eundo ver. Mer. descendit ad fl. Tarcha (A II. 37-38.) – **Sz:** Jakoristól délre, Úfalu és Kiszeben közös határszakaszán említik. Minden bizonnyal a Jakorisról a Tárca mentén futó főútba bekötő, a Ginec-patakkal közel párhuzamosan futó útról van szó. A III. katonai felmérésen még szerepel, a mai túristatérkép már csak egy részét jelzi gyalogútként, az Árpád-kori út másik részét azonban még mindig mutatja az egykori utat szegélyező faszor!

Térképi munkálatok – Térképmelléletek

A mai digitális technikai lehetővé teszi, hogy Az *Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* sorozat új részei a korábban publikáltaknál több és részletesebb térképpel kerüljenek az olvasók kezébe.

Az első határrekonstrukciók majd ez követően az új adattári részek összeállításának első lépéseinél kiderült, hogy a munka megköveteli az egyes adatok lehetőleg azonnali térképen történő ábrázolását. Néhány kísérlet után az is világos lett, hogy a munka a feldolgozásra váró adatok viszonylag nagy száma és a munkálatokkal természetes módon együtt járó egyes térképi részletek gyakori újra- és újrarajzolása- módosítása miatt csak úgy kivitelezhető, ha a megyék feldolgozásával megbízott Nógrády Árpád a munkához elengedhetetlen térképek szerkesztésével és megrajolásával járó munkálatokat is elvégzi. A térképi ábrázolásokhoz Nógrády Sáros megye esetében a megye 1907-es, a faluhatárokat is feltüntető közigazgatási és földművelési térképét (1:144000), míg Somogy esetében a szintúgy faluhatáros, azonos méretarányú átnézeti megyetérképet választotta alaptérképnek. Sáros megye térképét a III. katonai felmérés (1:75000) és a modern szlovák túristaatlasz (1:50000) vonatkozó részének valamint esetenként kézíratos uradalmi térképek és kataszteri felmérések térképi adatainak felhasználása mellett 1: 72000 méretarányban készítette el.

Megyei áttekintő térkép

- 1.) Sáros megye részletes térképén minden, az adattárban megtalálható azonosított, illetve lokalizált birtok, település, épített objektum (pl. várak, gyepűsánc, hidak, faúszató!), út, rév és földrajzi hely szerepel.
- 2.) Sáros megye másik ugyanilyen méretarányban elkészített fő térképén Nógrád a megye 14. század közepi birtokviszonyait ábrázolta.

Terepbejárás

Mindkét megye esetében kb. két tucat olyan település említését ismerjük, amelyek az oklevél és a térképi források segítségével lokalizálhatatlanok voltak. Néhány esetben a határjárásban közölt határok megrajzolása sem volt lehetséges még a szlovák néprajzi anyag felhasználásával sem. Ezért a pályázat végén mindkét megyébe többször kiszálltunk, hogy a kritikus helyeket a terepen lokalizáljuk. Hat települést bejárással határoztunk meg, a kritikus határjárások pontosítása pedig minden esetben sikerült.

Tematikus térképek

A feldolgozás és a térképi ábrázolás másik újdonságát a megyei vonatkozású tematikus térképek jelentik. Ezek (1.) a megye mindazon birtokait/uradalmait ábrázolják, amelyekről határleírás maradt fenn. A határleírásokat az adattár az egyes birtoktesteknél pontokba szedve hozza, az egyes birtoktérképek pedig e pontokat is feltüntetve segítik az Árpád-kori környezet teljesebb megismerését és segítik a tájban való eligazodást. Ahol szükségesnek látszott egy-egy birtok (uradalom) területi alakulását – a változások könnyebb követhetősége érdekében – időrendben több térképlap is szemlélteti (pl.: Makovica/ Szmilnó, Palocsa, Sáros, Somos, Sóvár, Szinye-Vitézmező). – 2.) Klasszikus tematikus térképek: pl. A sárosi gyepű a 13. században., templomos helyek alakulása a 13-14. században. A sóvári uradalom becsüjegyzékének térképi ábrázolása. – Városok térképei: Eperjes és környéke, Bártfa és környéke, Kisszeben és környéke. A megye egyes határváltozásai a középkorban.

Rövid összegzés

Sáros megye történeti földrajzi feldolgozás az új adattárakkal együtt 22 szerzői ívvel 2 nagy áttekintő, 11 tematikus és 40 birtok/ uradalmi térképpel készült el.

Somogy megyének az eredeti tervek szerinti településtörténeti adattári feldolgozása 10,8 szerzői ív terjedelemben készült el. A Somogy megyei falvak száma 547.

A Sáros megyei tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy a jelen lehetőségek mellett Somogyot – és ezt követően a jó forrásadottságú megyéket csak a sárosi feldolgozást követő részletességű és a részleteket kimerítően bemutató térképi ábrázolással együtt van értelme közzétenni. Somogy új típusú, a sárosi tapasztalatokat hasznosító birtoktörténeti – úthálózati – domborzati – vízrajzi feldolgozását Nógrád Árpád a sárosi kötet szakmai visszajelzései alapján fejezi be. Somogy megye térképi feldolgozása, mindenekelőtt a megye páratlanul gazdag kéziratos térképanyagának mind teljesebb felhasználásával jelenleg is zajlik.

Előadások:

- 1.) *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzáról.* Helynévtörténeti szeminárium. Vasvár, 2009. június 4.
- 2.) *Várjobbágyok és várföldek.* - Nemesség a középkorban és az újkorban (Tudományos konferencia a Magyar-szlovák Történész Vegyesbizottság, a Magyar Történelmi Társulat és a Xantus János Múzeum rendezésében) Győr, 2009. május 21-22.
- 3.) Birtok vagy településtörténet? Helynévtörténeti szeminárium. Noszvaj-Síkfőkút 2010. május. 31.

- 4.) Föld, falu és birtok a középkori Magyarországon. Bp. MTA Történettudományi Intézet. 2010. november 2.
- 5.) Térképlapok az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának új sorozatához. (Három birtoktérkép az Árpád-kori Sáros megyéből) Helynévtörténeti szeminárium. Noszvaj-Síkfőkút, 2011. június 9.

Tartandó előadás

- 6.) Használhatóak-e a 19. századi faluhatárok az Árpád-kori településhatárok rekonstruálásához? Helynévtörténeti szeminárium. Noszvaj-Síkfőkút, 2011. május 31.

Tanulmányok:

- 1.) A Sóvári Sósok 1285. évi hamis adománylevelei. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk.: Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 279-288.
- 2.) Három Sáros megyei birtokról. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András. Bp. 2012. 407-421.